

О. С. Кучерук, В. Й. Бузало

Державні нагороди України

ДЕРЖАВНІ НАГОРОДИ УКРАЇНИ – вищі форми відзначення громадян України, іноземців та осіб без громадянства за видатні заслуги перед Україною.

Нагороди УНР, ЗУНР, УПА. За час існування УНР і ЗУНР розроблено низку проектів і прийнято відповідні закони щодо держ. нагород. 1918 при Гол. штабі армії Української Держави створ. комісію для підготовки заснування нагород. Підготовлений нею проект системи держ. нагород, що включала ордени князя Ярослава Мудрого, св. Княгині Ольги, св. Архистратига Михаїла, Заліз. хрест, Хрест св. князя Володимира, а також хрест і зірку Слави та Відродження України, не було реалізовано. 24 січня 1919 Директорія УНР на подання Ради нар. міністрів УНР ухвалила закон про заснування 2-х відзнак – Республіки та Слави України (обидві – 2-х ступ.), однак відзнаки не були виготовлені. Одночасно йшла підготовка до заснування медалі «Відвага». Ген. штаб Армії УНР у серпні 1919 запропонував заснувати замість ордена Республіки і медалі «Відвага» бойовий орден і медаль 4-х ступ. з назвою «Республіка». 15 травня 1920 Рада нар. міністрів доручила військ. міністрові внести законопроект про військ. орден, що згодом отримав назву Орден (лицарів) залізного хреста Армії УНР (встановлений 19 жовтня 1920). Ним нагороджували учасників [Другого Зимового походу](#), знак ордена під № 1 одержав генерал-полковник *М. Омелянович-Павленко*. Загалом Заліз. хрестом нагороджено 3–4 тис. вояків. 5 листопада 1918 ЗУНР запровадила військ. відзнаку «За обняття Львова у власть Української Держави» 3-х ступ. (не реалізовано). 30 квітня 1919 Рада держ. секр. ЗОУНР установила відзнаки: найвищу нагороду ЗОУНР – Тризуб з вінцем 4-х ступ., а також медаль Тризуба 4-х ступ., Оружний Тризуб і Хрест учасництва (розпочато виготовлення знаків, але до практич. нагородження справа не дійшла). Заплановано встановити медаль 5-ти ступ. для поранених. На еміграції укр. уряд заснував низку орденів, медалей, військ. нагород, пам'ят. знаків тощо для нагородження учасників Визв. змагань 1917–21, військ. формувань, нац.-визв. боротьби пізніших часів. З ініціативи чл. Директорії УНР *Ф. Швеця* і *А. Макаренка* встановлено Медаль у 10-у річницю відбудови Української держави (1927) і ювілей. Хрест Директорії УНР «10-ліття з'єднання українських земель». Хрест Симона Петлюри запроваджений 22 травня 1932 наказом Гол. команди Армії УНР і затв. Президентом УНР в екзилі [М. Лівичьким](#). 1936 розпочато нагородження, 1972 сьома сесія Укр. нац. ради надала відзнаці статус ордена.

Хрест Укр. козацтва засн. Президентом УНР в екзилі [А. Лівіцьким](#) 20 жовтня 1947. Президія Укр. нац. ради встановила: Воєн. Хрест УНР «40-і роковини відродження Українських Збройних Сил» (8 березня 1958), Хрест УНР «60-і роковини відродження Українських Збройних Сил» (22 травня 1977), медаль за поранення «За жертву крові в боях за волю України» (17 травня 1980), Хрест 40-ліття УНА (18 червня 1985). Серед пропам'ят. військ. і комбатант. нагород – Хрест Легіону УСС (Гуцул.; 1918), Хрест 3-ї Залізної стрілец. дивізії (1922), Відзнака УГА (Галиц. Хрест; 1928), «Бойовий» хрест УСС (Мазепин.; 1940), Хрест Карпат. Січовиків (1969), Хрест заслуги Буковин. куреня (1986), пам'ятні відзнаки 1-ї Укр. дивізії УНА. Окрему групу становлять нагороди УПА: Золотий, Сріб., Бронз. Хрести бойової заслуги, Золотий, Сріб., Бронз. Хрести заслуги (усі – 1944, 2-х ступ.), медаль «За боротьбу в особливо важких умовах» (1948).

О. С. Кучерук

Нагороди УРСР. До держ. нагород УРСР належали почесні звання УРСР, Почесна Грамота Президії ВР УРСР і Грамота Президії ВР УРСР. Почесні звання УРСР присвоювали за «особливі заслуги в гос-подарському і соціально-культурному будівництві, зміцненні оборонної могутності країни, комуністичному вихованні трудящих, за високу професійну майстерність та активну участь у громадському житті». Почес. Грамотою і Грамотою Президії ВР УРСР нагороджували громадян, а також підприємства, об'єднання, установи й організації, р-ни, міста, с-ща і села за «успіхи в розвитку народного господарства, науки і культури, народної освіти, охорони здоров'я, у державній і громадській діяльності, комуністичному вихованні трудящих» та військ. частини «за високі показники у бойовій і політичній підготовці». За нові заслуги передбачене повторне нагородження цими грамотами. Удостоєним держ. нагород УРСР вручали посвідчення до почес. звання, грамоту та нагруд. знак. Позбавити нагород могла тільки Президія ВР УРСР у випадках засудження нагородженого за тяжкий злочин, вчинення особою проступку, що порочив його як нагородженого, позбавлення нагородженого громадянства СРСР. Положення про Почесну Грамоту Президії ВР УРСР і Грамоту Президії ВР УРСР затв. Указом Президії ВР УРСР від 25 липня 1969. Цим же указом встановлено нагрудні знаки до них. Указами Президії ВР УРСР від 17 грудня 1971 та 25 квітня 1979 у Положення про Почесну Грамоту Президії ВР УРСР та Грамоту Президії ВР УРСР внесено зміни й доповнення. 7 травня 1981 Почес. Грамоті Президії ВР УРСР та Грамоті Президії ВР УРСР надано статус держ. нагород УРСР. Постановою Президії ВР УРСР від 22 березня 1982 затв. Інструкція про порядок представлення до нагородження і вручення нагород та Інструкція про порядок видачі нагородженим дублікатів посвідчення до почес. звання УРСР, Почес. Грамоти Президії ВР УРСР і Грамоти Президії ВР УРСР та знака замість втрачених. 15 листопада 1988 Президія ВР УРСР прийняла постанову про вдосконалення порядку нагородження, якою, зокрема, припинено нагородження Почес. Грамотою Президії ВР УРСР та Грамотою Президії ВР УРСР

р-нів, міст та ін. насел. пунктів, трудових колективів. Указом Президії ВР УРСР 20 квітня 1989 до Положення про держ. нагороди УРСР внесені зміни й доповнення, якими ліквідовано нагородження ними підприємств, об'єднань, установ, організацій, військ. частин, р-нів, міст, с-щ і сіл УРСР та ін. союз. республік. Заг. кількість нагороджених Почес. Грамотою Президії ВР УРСР та Грамотою Президії ВР УРСР становить бл. 70-ти тис. осіб. Цими нагородами відзначено 41 місто, 11 р-нів, 5 смт, 87 сіл та 2480 підприємств, установ, військ. формувань. Почес. Грамотою Президії ВР УРСР і Грамотою Президії ВР УРСР (від 24 серпня 1991 – України) нагороджували до грудня 1991.

Резолюцією 5-го Всеукр. з'їзду рад робітн., селян., і червоноармій. депутатів від 2 березня 1921 встановлено орден Трудового Червоного Прапора УСРР. Статут ордена затв. постановою ВЦВК і РНК УСРР від 4 листопада 1925, а постановою ВЦВК і РНК УСРР від 5 серпня 1931 затв. його нову редакцію. Орденом нагороджували окремих громадян, колективи трудящих, держ. й громад. установи, підприємства й організації «за особливі заслуги перед республікою на трудовому фронті». Нагородження орденом припинено Постановою Президії ЦВК СРСР «Про ордени Союзу РСР і союзних республік» від 23 квітня 1933. За непов. даними орденом Трудового Червоного Прапора УСРР 1921–33 нагороджено 307 осіб і 29 колективів, зокрема 15 військ. формувань. Правове оформлення системи почес. звань УСРР–УРСР розпочато 1922. У Кодексі законів про нар. освіту УСРР, затв. ВУЦВК 22 листопада 1922, встановлено почесні звання: засл. арт. і художник УСРР, нар. арт. і художник УСРР. Першими звання нар. арт. УСРР отримали відомі майстри укр. сцени: М. Заньковецька (12 січня 1923), Лесь Курбас (8 серпня 1925), П. Саксаганський (18 вересня 1925), Г. Юра (26 січня 1930). 13 січня 1934 встановлено почесні звання: засл. діяч н. і т. УСРР, засл. діяч мистецтв УСРР, які Постановою ВУЦВК і РНК УСРР об'єднані в одне – засл. діяч науки, техніки й мистецтва. Перше окреме Положення про почесні звання УРСР затв. Президією ВР УРСР 26 вересня 1944. Цією ж постановою встановлено почесні звання: засл. учитель школи і лікар УРСР. Почесні звання присвоювала Президія ВР УРСР за представленням нар. комісаріатів і Упр. в справах мистецтва при Раднаркомі УРСР. Особам, удостоєним почес. звань, вручали відповідні грамоти Президії ВР УРСР. Встановлено також почесні звання УРСР: засл. зоотехнік (19 травня 1949), агроном (9 грудня 1953), майстер профес.-тех. освіти, учитель профес.-тех. освіти (29 серпня 1956), механізатор с. господарства (3 грудня 1956), капела, ансамбль, оркестр, хор (20 грудня 1956), шахтар, гірник, металург (6 лютого 1958), будівельник (4 серпня 1958), майстер нар. творчості (3 грудня 1958), лісовод (4 грудня 1958), винахідник, раціоналізатор (17 травня 1960), вет. лікар (19 травня 1960), енергетик (16 грудня 1960), шляховик (8 травня 1962), працівник культури (15 жовтня 1965), юрист (18 січня 1966), працівник торгівлі (21 липня 1966), меліоратор (25 серпня 1966), працівник промисловості, машинобудівник, працівник транспорту, зв'язківець, геолог, працівник служби побуту, працівник ВШ, архітектор (10 жовтня 1969), економіст (20 вересня 1972), працівник охорони здоров'я (3 листопада 1975), інж. с.

господарства, механізатор с. господарства (17 жовтня 1977), риболов, працівник житлово-комунал. господарства (16 жовтня 1978), наставник молоді (14 лютого 1980), нар. архітектор (23 січня 1981), засл. хімік, працівник соц. забезпечення (1 жовтня 1981), працівник фізичної культури (2 грудня 1981), журналіст (9 лютого 1982), конструктор, технолог (21 червня 1985), працівник сфери послуг, працівник нар. освіти, діяч н. і т., працівник фізичної культури і спорту (20 квітня 1989). Скасовано почесні звання УРСР: засл. ансамбль, капела, оркестр, хор, гірник, шляховик, вет. лікар, учитель школи, учитель профес.-тех. освіти, майстер профес.-тех. освіти (10 жовтня 1969), хімік, зв'язківець, геолог, агроном, зоотехнік, меліоратор, інж. с. господарства, механізатор с. господарства, лісовод, риболов, конструктор, технолог, працівник торгівлі, працівник житлово-комунал. господарства, працівник служби побуту, працівник соц. забезпечення, працівник ВШ, працівник профес.-тех. освіти, наставник молоді, діяч наук, працівник фізичної культури (15 листопада 1988). Указом Президії ВР УРСР від 20 лютого 1967 прийнятий єдиний за формою нагруд. знак до почес. звань УРСР; від 15 листопада 1988 – встановлено, що почесні звання УРСР мають персонал. характер нагородження.

В. Й. Бузало

Нагороди України. Законодавство про Д. н. У. складається з Конституції, Закону «Про державні нагороди України» від 16 березня 2000 та указів Президента України. Державні нагороди встановлюють виключно законами України. Видами Д. н. У. є звання [Героя України](#) (вручають ордени «Золота Зірка» або Держави), ордени, медалі, відзнака «Іменна вогнепальна зброя», почесні звання, [Державні премії України](#), президент. відзнаки. Держ. нагородами можуть бути відзначені громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Нагородження держ. нагородами здійснює своїм указом Президент України; він також затверджує статuti для орденів та положення про ін. нагороди. Нагородженому вручають держ. нагороду та документ, що засвідчує нагородження нею. В Україні встановлено ордени: Свободи (10 квітня 2008) – для відзначення видат. та особл. заслуг громадян в утвердженні суверенітету та незалежності України, консолідації укр. суспільства, розвитку демократії, сусп. і політ. реформ, обстоювання конституц. прав і свобод людини й громадянина; князя Ярослава Мудрого 5-ти ступ. (23 серпня 1995) – для нагородження громадян за видатні заслуги перед Україною в галузі держ. будівництва, зміцнення міжнар. авторитету України, розвитку економіки, науки, освіти, культури, мистецтва, охорони здоров'я, за визначну благодійниц., гуманіст. і громад. діяльність; «За заслуги» 3-х ступ. (засн. 18 серпня 1992 як Почесна відзнака Президента України, яку 22 вересня 1996 трансформовано в орден) – для відзначення видат. заслуг громадян в екон., наук., соц.-культур., військ., держ., громад. та ін. сферах сусп. діяльності; Богдана Хмельницького 3-х ступ. (3 травня 1995) – для нагородження громадян України за особливі заслуги у захисті держ. суверенітету, територ. цілісності, зміцненні обороноздатності та безпеки України; «За мужність» 3-х ступ. (29 квітня 1995) – для відзначення військовослуж-

бовців, працівників правоохорон. органів та ін. осіб за особисті мужність і героїзм, виявлені при рятуванні людей, матеріал. цінностей під час ліквідації наслідків надзвич. ситуацій, у боротьбі зі злочинністю, а також в ін. випадках при виконанні військ., служб., громадян. обов'язку в умовах, пов'язаних з ризиком для життя; княгині Ольги 3-х ступ. (15 серпня 1997) – для відзначення жінок за визначні заслуги у держ., вироб., громад., наук., освітан., культур., благодій. та ін. сферах сусп. діяльності, вихованні дітей у сім'ї; Данила Галицького (20 лютого 2003) – для нагородження військовослужбовців ЗС України та ін. військ. формувань, утворених відповідно до законів України, Держ. спец. служби транспорту, а також держ. службовців за знач. особистий внесок у розбудову України, сумлінне та бездоганне служіння укр. народові; медалі: «За військову службу Україні» (встановлено 5 жовтня 1996) – для нагородження військовослужбовців ЗС України та ін. військ. формувань, утворених відповідно до законів України, а також Держ. спец. служби транспорту, ін. осіб за мужність і відвагу, самовіддані дії, виявлені у захисті держ. інтересів України; «За бездоганну службу» 3-х ступ. (5 жовтня 1996) – для нагородження осіб офіцер. складу і прапорщиків ЗС України, рядового і начальниць. складу органів внутр. справ, внутр. військ Міністерства внутр. справ України, СБУ, Служби зовн. розвідки України, Держ. служби спец. зв'язку та захисту інформації України, Держ. прикордон. служби України, Держ. спец. служби транспорту, військ Цивіл. оборони, які досягли високих показників у бойовій і профес. підготовці, є взірцем вірності присязі та виконання військ. (служб.) обов'язку, успішно керують підлеглими, зразково виконують ін. військ. обов'язки; «Захиснику Вітчизни» (8 жовтня 1999) – для нагородження ветеранів війни, осіб, на яких поширюється Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», осіб, які брали участь у визволенні України від фашист. загарбників та ін. громадян України за виявлені у захисті держ. інтересів України мужність і відвагу, зміцнення обороноздатності та безпеки України; «За працю і звитягу» (16 травня 2001 як президент. відзнака) – для нагородження громадян за вагомий особистий внесок у розвиток екон., наук.-тех., соц.-культур., військ., держ., громад. та ін. сфер діяльності, багаторічну сумлінну працю, зразкове виконання служб. обов'язків; «За врятоване життя» (10 квітня 2008) – для нагородження громадян за врятування життя людини, активну благодійну, гуманіст. та ін. діяльність у справі охорони здоров'я громадян, запобігання нещасним випадкам з людьми; «60 років визволення України від фашистських загарбників» (ювілейна, встановлено 17 вересня 2004 як президент. відзнака) – для нагородження учасників бойових дій у складі рад. армії під час 2-ї світової війни; «Іменна вогнепальна зброя» (29 квітня 1995) – для нагородження офіцер. складу ЗС України, Держ. прикордон. служби України, ін. військ. формувань, утворених відповідно до законів України, СБУ, Служби зовн. розвідки України, Держ. служби спец. зв'язку та захисту інформації України, органів МВС, а також Держ. спец. служби транспорту та держ. службовців, які мають офіцер. звання, за визначні заслуги у забезпеченні обороноздатності України, недоторканності її держ. кордону, підтримці високої бойової готовності військ, зміцненні нац. безпеки, боротьби зі злочинністю, захисті

конституц. прав і свобод громадян, за бездоганну багаторічну службу, зразкове виконання військ. та служб. обов'язку. Почесні звання України: нар. арт., архітектор, вчитель, художник, засл. арт., архітектор, будівельник, винахідник, вчитель, діяч мистецтв, діяч н. і т., донор, економіст, енергетик, журналіст, лікар, лісівник, майстер нар. творчості, машинобудівник, металург, працівник охорони здоров'я, працівник промисловості, працівник транспорту, працівник с. господарства, працівник соц. сфери, працівник сфери послуг, працівник фармації, працівник фізичної культури і спорту, природоохоронець, раціоналізатор, художник, шахтар, юрист, «Мати-героїня». Їх присвоюють особам, які працюють у відповід. галузі екон. і соц.-культур. сфери, як правило, не менше 10-ти р., мають високі трудові досягнення і профес. майстерність. Почесні звання нар. арт., архітектор, вчитель, художник присвоюють не раніше ніж через 10 р. після присвоєння відповід. почес. звання засл. арт., архітектор, вчитель, художник. Посмертно почесні звання не присвоюють. Підстави для присвоєння почес. звань, визначення порядку їх присвоєння, вручення та ін. правила врегульов. Положенням про почесні звання України, затв. указом Президента України від 29 червня 2001. Для поперед. розгляду питань, пов'язаних із нагородженням, при Президентові України утворено Комісію держ. нагород та геральдики, яка є дорадчим органом і працює на громад. засадах. Персон. склад комісії та порядок її роботи визначає Президент України. Особи, удостоєні Д. н. У., користуються пільгами, передбаченими законами України. Позбавлення держ. нагород і поновлення в правах на них у передбачених законом випадках здійснює Президент України. Законом України «Про державні нагороди України» визначено також порядок зберігання держ. нагород після смерті нагородженого, вивезення їх за межі України, відповідальність за порушення законодавства про держ. нагороди.

В. Й. Бузало

Рекомендована література

1. Городиський О. Про медалі й військові відзначення // Вісті. Мюнхен, 1966. Ч. 121;
2. Битинський М. Українські військові відзначення // Вісті Комбатанта. Торонто; Нью-Йорк, 1968. Ч. 1–3;
3. Корчак-Городиський О. Ордени, медалі й відзначення // Мета. Філядельфія, 1983. Ч. 11;
4. Семотюк Я. Українські військові відзнаки. Торонто; К.; 1991;
5. Торонто, 2004.
6. Нагороди України: Історія, факти, документи: Т. 1–3. К., 1996;
7. Відзнаки Президента України: ордени, медалі, нагородна зброя. К., 1999;
8. Державні нагороди Президента України. К., 2001.

Бібліографічний опис:

Державні нагороди України / О. С. Кучерук, В. Й. Бузало // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-26194>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).